

S. MORINTZ

PROBLEME ALE EPOCII BRONZULUI ÎN DOBROGEA

Dobrogea continuă să fie regiunea cea mai puțin cunoscută în epoca bronzului. Până de curînd pentru intervalul de timp dintre cultura Cernavoda III, cultură a perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și cultura Babadag, cu care începe epoca hallstattiană în Dobrogea, deci pentru un interval de timp de aproape un mileniu, nu cunoșteam nici o cultură materială. Cu un an în urmă au fost publicate materialele de tip Coslogeni și definită o cultură nouă a epocii bronzului integrată în marele complex Sabatinovka-Coslogeni-Noua. Pentru cultura Coslogeni, care cuprinde sud-estul Munteniei și Dobrogea s-a considerat cea mai potrivită datare sec. XIV-XIII î.e.n.¹ S-a remarcat totodată că între cultura Coslogeni și cultura Babadag nu există o legătură directă și că unele elemente din faza Babadag I precum și o serie de descoperiri răzlețe din Dobrogea și din jud. Brăila încep să definească un aspect final al epocii bronzului derivat din cultura Monteoru. Acest nou aspect pe care l-am numit Prebabadag este contemporan cu etapa evoluată a culturii Noua, databil în sec. XIII-XII, ocupă zona locuită anterior de purtătorii culturii Coslogeni și contribuie la formarea primului aspect hallstattian, respectiv din faza Babadag I².

În felul acesta s-a ajuns la umplerea unui gol și la lămurirea parțială a problemelor bronzului târziu (sec. XIV-XII) din Dobrogea.

Persistă în continuare totala necunoaștere a perioadelor timpurie și mijlocie a epocii bronzului din Dobrogea. N-avem nici un indiciu după care cultura Cernavoda III răspîndită în sudul Munteniei și în Dobrogea, ar fi evoluat pînă în bronzul timpuriu adică pînă în secolul XIX î.e.n. ci dimpotrivă e mai probabil ca sfîrșitul culturii Cernavoda III să fi avut loc la o dată mai apropiată de 2000 î.e.n. Chiar dacă cultura Cernavoda III ar fi evoluat pînă în pragul epocii bronzului noi nu avem

¹ Sebastian Morintz și Niță Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 373—413.

² *Ibidem*, p. 412.

în prezent nici o documentare, care să poată fi atribuită perioadei sec. XVIII-XV în Dobrogea. Vom pune din nou în discuție o descoperire mai veche, care după părerea noastră aparține acestei perioade.

În 1924, cu prilejul ridicării terasamentului căii ferate Medgidia-Babadag, între gările Hamangia (azi Baia Dobrogei) și Ceamurlia de Jos s-a tăiat o movilă din care au fost scoase mai multe fragmente ceramice, mandibula unui schelet uman, a măciucă sferică de piatră și marea sta-

Fig. 1

tuei-menhir. Descoperirile au fost publicate de V. Pârvan, în *Dacia* 1925, fiind atribuite în ansamblu epocii bronzului sau cel mai de vreme eneoliticului târziu³. Cercetări în movila distrusă în cea mai mare parte de lucrările din 1924 s-au putut face abia în 1952. Atunci s-a precizat că fragmentele de vase publicate de V. Pârvan provin din stratul de cultură al unei așezări neolitice, care s-a definit atunci și s-a numit de tip Hamangia.⁴ Pe așezarea neolitică s-a construit o mare movilă în care s-au găsit mandibula umană, măciuca de piatră și statuia-menhir. Între stratul de cultură neolitică și baza movilei s-a observat un strat de pământ steril de 0,10—0,15 m. Săpăturile din 1952 au mai dat la iveală încă două morminte în restul movilei, nerăvășit în 1924. Primul avea groapa adâncă de 0,93 m, forma dreptunghiulară cu dimensiunile de 1,05×1,50 m. Pe marginile gropii s-au găsit urme de birne longitudinale. În groapă s-au găsit resturile rău păstrate ale unui schelet de copil de 10—15 ani așezat în poziție chircită, orientate NE-SV. În colțul de E al gropii în apropierea craniului s-a găsit un vas de formă tronconică, fundul îngust,

³ V. Pârvan, *La „statue-menhir“ de Hamangia*, în *Dacia*, II, 1925, p. 422—429.

⁴ D. Berciu și Sebastian Morintz, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 123—129.

corpul bombat mai mult spre partea superioară, marginea ușor arcuită în afară. Vasul este de factură grosolană, are culoarea castanie cu pete negre ceea ce arată o ardere neuniformă. Sub buză se observă câteva linii verticale făcute cu unghia sau cu scoica. Lângă umărul drept era așezat un pandantiv de piatră, plat de formă ovală cu început de perforare pe ambele fețe. Pe tot fundul gropii se vedea un strat subțire de ocru roșu, ceva mai gros sub schelet. Mormîntul a fost acoperit de o movilă înaltă de 1,20 m, cu diametrul de aproximativ 15 m. În pămîntul movilei s-au găsit cioburi de vase Hamangia, ceea ce arată că fusese adus din imediata apropiere, din stratul așezării Hamangia. Al doilea mormînt se afla la o distanță de 6,20 m de primul mormînt. Groapa sa a tăiat marginea movilei primului mormînt. Era adîncă de 0,97 m, tot dreptunghiulară ca și prima avînd laturile de 1,45×2,25 m și cu aceeași orientare, adică NE-SV. Pe marginea gropii s-au găsit resturi de bîrne longitudinale dar și transversale. Scheletul era aproape total descompus; s-au găsit doar câteva oase foarte friabile. Lângă schelet nu s-a găsit nici un obiect. Fundul gropii era acoperit cu un strat de ocru roșu mai gros decît la primul mormînt. Mormîntul 2 a fost acoperit cu o movilă de humă de rîu, care a suprapus în parte movila mormîntului 1. Movila celui de al doilea mormînt avea înălțimea de 3,5 m și diametrul de 6—7 m. Tăria acestei movile a împiedicat aplatizarea sa, iar lucrările din 1924 au ocultat-o. Pe creștetul movilei s-a observat un strat subțire de pietre de forme neregulate și de mici dimensiuni. Ambele movile au fost acoperite și înglobate de o altă (a treia) movilă mai mare, făcută cu pămînt luat din stratul neolitic din vecinătate. Nu s-a putut preciza exact locul de unde provinea statuia-menhir și maxilarul unui al treilea schelet. Nu știm nici pentru care mormînt a fost depusă statuia-menhir. A fost depusă pentru un anume mormînt pe care noi nu l-am găsit fiind distrus în 1924 sau pentru întreg complexul funerar? Nu putem preciza. Ceea ce este evident este următoarea succesiune cronologică: 1. mormîntul 1 cu movila sa; 2. mormîntul 2 cu movila sa; 3. ridicarea movilei mari și depunerea statuii-menhir. Mormintele 1 și 2 s-au succedat la un mic interval (au gropi asemănătoare, la fel orientate, cu scheletele chircite, cu ocru roșu). Mai greu este de precizat intervalul dintre acestea și depunerea statuii-menhir.

Mormintele cu ocru de la Hamangia (mai exact spus de la Ceamura-lia de Jos) au fost atribuite împreună cu statuia-menhir complexului înmormîntărilor cu ocru și au fost datate de cei mai mulți cercetători în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, ca marea majoritate a mormintelor cu ocru descoperite în țara noastră⁵. De o cultură unitară a mormintelor cu ocru nu poate fi vorba nici în țara noastră și nici în nordul Mării Negre avînd în vedere diversitatea acestor morminte în ceea ce privește intervalul, orientarea, modul de construire al movilelor și chiar existența sau inexistența movilelor și în cazul mor-

⁵ Vl. Zirra, *Культура погребений с охрой закарпатских PHP*, în *MIA*-Chișinău, 1960, p. 97—120.

mintelor tumulare chiar existența sau inexistența ocrului în morminte. O altă dificultate pentru aprecierea culturală și cronologică o constituie faptul că pentru majoritatea mormintelor cu ocru de la noi nu s-a putut preciza apartenența lor la culturi cunoscute. Doar o parte pot fi atribuite aspectului Usatovo-Foltești I, sau unui anumit orizont cultural caracterizat prin ceramică, ornamentată cu impresiuni ale șnurului răsucit, nici acesta suficient de bine definit. Este clar că unele vase ornamentate cu impresiuni ale șnurului răsucit pot fi atribuite orizontului cultural și cronologic Usatovo-Foltești I dar nu putem afirma aceasta pentru toate vasele de acest fel.

În ceea ce privește vasul din mormîntul 1 de la Hamangia nu poate fi atribuit unei anumite culturi identificate pe teritoriul țării noastre. În ultimii ani s-a precizat că după cultura Gumelnița urmează în Dobrogea trei culturi bine documentate la Cernavoda pe care le-am numit convențional Cernavoda I, II și III. Termenul general și respectiv conceptul de cultură Cernavoda în care au fost înglobate inițial cele trei culturi, chiar dacă au fost considerate faze ale unei culturi⁶, s-au dovedit greșite. Folosirea termenului de cultură Cernavoda fără specificarea I, II sau III nu poate crea decât confuzii. Studiul materialelor de la Cernavoda și din alte așezări au definit trei culturi distincte. Cernavoda I, caracterizată printre altele în special prin ceramică ornamentată cu impresiunile șnurului înfășurat, aparține încă eneoliticului fiind contemporană cu fazele timpurii ale culturilor Cucuteni și Gumelnița. În Dobrogea și în Cîmpia Dunării purtătorii culturii Cernavoda I au dislocat populația culturii Gumelnița. Culturile Cernavoda II și III aparțin perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, evoluind în cea mai mare parte dacă nu exclusiv în a doua jumătate a mileniului III î.e.n. Într-o anumită perioadă, ocupînd zone diferite, ele sînt contemporane⁷.

Vasul din mormîntul 1 de la Hamangia nu poate fi atribuit nici uneia din cele trei culturi Cernavoda. Din bronzul timpuriu și mijlociu nu cunoaștem, după cum am arătat, nici o cultură în Dobrogea. Cele mai bune analogii pentru vasul de la Hamangia le găsim în necropola tumulară de la Pokrovsk în bazinul mijlociu al fluviului Volga⁸. Mormintele în care s-au găsit asemenea vase datează după cele mai noi cercetări ale arheologilor sovietici în sec. XV⁹.

În privința statuii-menhir găsită în 1924 în movila de la Hamangia, expusă în Muzeul de arheologie Constanța trebuie să facem remarcă că

⁶ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina nilor cercetări*, București, 1961, p. 135 și urm.

⁷ Sebastian și Petre Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în *Dacia, N.S.*, XII, 1968, p. 119 și urm.; aceiași, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 562 și urm.

⁸ A. M. Talgren, *La pontide prescythique après l'introduction des métaux*, *ESA*, II, 1926, p. 25 și urm.

⁹ A. I. Тереножкин, *Основы хронологии предкифского периода*. *Sovetskaia Arheologia*, 1, 1965, p. 65 și urm.; p. 84.

asemenea piese nu s-au mai găsit pînă acum în mormintele cu ocră din țara noastră. Precizările făcute de V. Pârvan că : „...la sépulture et le menhir de Hamangia doivent être une apparition extrême, vers l'E pontique, des formes de civilisation de l'Europe propre : du centre et du nord, ainsi que de l'ouest...”¹⁰, nu corespund deloc realității. Cele mai bune analogii pentru exemplarul de la Hamangia se găsesc în răsărit la Kerci, Simferopol și Kiev (U.R.S.S.), datînd dintr-un orizont posterior perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Direcția de pătrundere a unor asemenea monumente a fost sesizată în mod just de V. Canarache. Mai mult, cînd majoritatea cercetătorilor de la noi considerau și consideră statuia-menhir de la Hamangia în perioada de tranziție, V. Canarache a datat-o la jumătatea mileniului II î.e.n. și respectiv în plină epocă a bronzului¹¹. Legăturile menționate sumar ne obligă să acceptăm o asemenea datare.

Din marea număr de tumuli din Dobrogea, desigur mulți datează din bronzul timpuriu și mijlociu. Din păcate pînă acum n-au fost cercetați nici în proporție de 10%. Se pune totuși întrebarea de ce nu cunoaștem în Dobrogea încă nici o așezare din bronzul timpuriu și mijlociul. O situație asemănătoare se constată și în stepele nordpontice unde anumite culturi sînt mai bine cunoscute prin morminte tumulare decît prin așezări. Dacă în epoca neoneolitică și în epoca fierului, Dobrogea a fost populată de purtătorii unor culturi carpato-dunărene sau carpato-balcanice, în schimb se pare că în epoca bronzului în Dobrogea au predominat, ca și în nordul Mării Negre, populațiile unor culturi păstorești. Anumite condiții climatice sau o puternică presiune a populațiilor păstorești din stepele răsăritene sau mai degrabă ambele fenomene¹² au doilea determinat de primul, vor explica în viitor situația Dobrogei în epoca bronzului.

Apare de asemenea destul de evident faptul că populațiile răsăritene, aflate la un nivel cultural destul de scăzut, n-au afectat în mod vizibil minunatele culturi ale bronzului din spațiul carpato-dunărean : Tei, Verbicioara, Vatina, Wietenberg, Otomani. Există anumiți indici după care populațiile culturii Monteoru învecinată cu populațiile de stepă a suferit unele influențe din partea acestora.

În timp ce culturile carpato-dunărene citate mai sus, vor contribui în măsuri diferite la formarea aspectelor regionale ale hallstattului timpuriu putînd fi considerate ca stră-tracice, populațiile din stepele răsăritene din epoca bronzului pot fi considerate stră-iraniene. Care a fost soarta lor ulterioară în Dobrogea și în regiunile imediat învecinate încă nu putem ști. Fapt este că o cultură carpatică Prebabadag (continuatoare a culturii Monteoru) ocupă în etapa finală a epocii bronzului estul Munteniei și Dobrogea și asimilînd puternice influențe apusene contribuie la formarea primului orizont hallstattian.

¹⁰ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 429.

¹¹ V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea*, SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 717—720.

QUELQUES PROBLÈMES DE L'ÉPOQUE DU BRONZE EN DOBROUDJA

Résumé

L'époque du bronze en Dobroudja est peu connue. Récemment on a pu définir la culture de type Coslogeni, qui a dominé au XIVe—XIIe s.av.n.è. en Dobroudja et au sud-est de la Munténie. Mais nous ne connaissons aucun site dans la Dobroudja, situé entre la culture Cernavodă III (de la période de transition de l'énéolithique à l'époque du bronze) et la culture Coslogeni, c'est-à-dire, d'une manière approximative, de la période des XVIIIe—XVe s.av.n.è.

En 1924, dans un tertre de Hamangia, partiellement détruit, on a retrouvé toute une série de fragments de poterie céramique, la mandibule d'un squelette humain, une masse sphérique en pierre et la grande statue-menhir. (V. Pârvan, Dacia, II, 1925, p. 422—429). Les fouilles de 1952 ont prouvé que les fragments en céramique appartiennent à l'époque néolithique (culture Hamangia). On a également découvert à cette occasion deux tombeaux à ocre rouge. On estima que ces tombes, y compris la statue-menhir, datent de la période de transition de l'énéolithique à l'époque du bronze. En réexaminant ce problème, en partant d'un vase trouvé dans la tombe 1, ainsi que de la statue-menhir, nous estimons que les tombes datent, en plein, de l'époque du bronze. Il y a en Dobroudja des milliers de tumulus non explorés, et aucun site du bronze primitif et moyen. Il est très probable qu'aux époques respectives il y avait dans cette contrée des populations de bergers, similaires à celles du nord de la Mer Noire et qui étaient enterrées dans ces tumulus. Mais il est difficile d'identifier leurs habitats temporaires.

FRAGEN DER BRONZEZEIT IN DER DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Die Bronzezeit in der Dobrudscha ist wenig bekannt. Neuerdings wurde die Coslogeni-Kultur bestimmt, die die Dobrudscha und den Südosten Munteniens im 14.—12. Jh.v.u.Z. umfaßte. Zwischen der Cernavoda III-Kultur aus der Übergangszeit von der Steinkupferzeit zur Bronze und der Coslogeni-Kultur, d.h. etwa aus der Zeit vom 18. bis zum 15. Jh.v.u.Z. ist in der Dobrudscha keine Siedlung bekannt.

Im Jahre 1924 wurden in einem teilweise zerstörten Hügel in Hamangia eine Reihe von keramischen Bruchstücken gefunden, die Mandibel eines Menschen-skelettes, eine kugelförmige Steinkeule und die große Menhirstatue (V. Pârvan, „Dacia“, II, 1925, S. 422—429). Die Ausgrabungen des Jahres 1925 haben ergeben, daß die Keramikscherben der Jungsteinzeit angehören (Hamangia-Kultur). Es wurden damals auch zwei Ockergräber aufgedeckt und geschätzt, daß sie zusammen mit dem Menhir-Denkmal aus der Übergangsperiode von der Steinkupferzeit zur Bronze stammen. Bei der erneuten Untersuchung, die anlässlich eines Gefäßfundes in Gr. 1 und auch für die Menhirstatue unternommen wurde, hat sich ergeben, daß die Gräber aus der reifen Bronzezeit datieren. In der Dobrudscha gibt es tausende von undurchforschten Tumuli und keine einzige Siedlung der frühen oder mittleren Bronze. Es ist sehr wahrscheinlich, daß in den betreffenden Zeitabschnitten in der Dobrudscha Hirtenstämme gelebt haben, so wie die im Norden des Schwarzen Meeres, die in den Grabhügeln bestattet wurden. Ihre kurzfristigen Siedlungen sind schwer zu erkennen.